

O'ZBEKISTONDA TARIXIY-MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING
IJTIMOIY- IQTISODIY JIHATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7883487>

Raxmatlayev Noddir

Annotatsiya: *Maqolada tarixiy-madaniy turizm tushunchasi, uning turizm sohasidagi o'рни o'ziga xos jihatlari ochib berilgan. Tarixiy-madaniy turizmni rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar PEST tahlili asosida o'rganilgan. Tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirish imkoniyatlari va istiqbollari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *turizm, tarixiy-madaniy turizm, tarixiy yodgorlik, statistika, madaniy meros, turistik mahsulot, qayta tiklash.*

Mamlakatimiz nafaqat Markaziy Osiyoda, balki butun jahonda ham turizm markazlaridan biri hisoblanadi. Ma'lum hududda tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirishda shu joyning tarixiy-madaniy obyektlari asosiy o'rinni egallaydi. Lekin ulardan alohida muhim ahamiyatga egalari xalqaro miqyosdagi obyektlar va yodgorliklar ro'yxatiga kiritiladi. Bunday ro'yxatni YUNESKO har yili aniqlab boradi. Keyingi yillarda O'zbekiston hududidagi noyob madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, tarixiy shaharlarning bosh loyihasi va menejment rejasini YUNESKO xalqaro standartlari hamda talablariga muvofiq ishlab chiqishda mazkur tuzilmaning xalqaro ekspertlari ham keng jalb etilmoqda. YUNESKO bilan yaqin hamkorlikda moddiy va nomoddiy meros obektlarini asrashga doir turli xalqaro anjumanlar tashkil qilinmoqda. Mazkur chora-tadbirlar madaniy yodgorliklarni muhofaza qilishni oqilona tashkil etish va boshqarishni hamda shu sohadagi dolzarb muammolarni ko'rib chiqish, xalqaro tajribani o'rganish, tarixiy-madaniy meros saqlanishini ta'minlashga doir milliy tizimni takomillashtirish, bu boradagi davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining asosiy yo'nalishlarini aniqlash imkonini bermoqda. Iqtisodiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha tarixiy-madaniy turizmning moddiy merosini boshqarish uchun obyektlar soni, holati, shuningdek, asliga mos obyektlar ya'ni restavratsiya va tamirlash jarayonida 20'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari 562 507 288 208 139 136 100 98 74 70 36 24 15 7 Samarqand Buxoro Toshkent sh. Qashqadaryo Farg'ona Xorazm Jizzax Namangan Andijon Navoiy Surxondaryo Qoraqalpog'iston R. Sirdaryo Toshkent v. 0 100 200 300 400 500 600 Samarqand Buxoro Toshkent sh. Qashqadaryo Farg'ona Xorazm Jizzax Namangan Andijon Navoiy Surxondaryo Qoraqalpog'iston R. Sirdaryo Toshkent v. o'zgartirilmagan asli saqlanib qolingani ulushi va obyektlarning har xilligini hisobga olish zarur. Obyektlar har xil hajmlarga ega bo'lgani bois, ularni shu belgi bo'yicha tasniflash zarur. Quyidagi toifalarni ajratish tavsiya qilinadi [10]: - me'moriy majmualar; - alohida turgan me'morchilik obyektlari; - kichik me'moriy shakllar; -

turmush, xo'jalik va ijtimoiy hayot obyektlari. -turistik biznes korxonalarini o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish ko'rsatkichlari. Ushbu ko'rsatkichlar turistik xizmatlar ko'rsatishga jalb qilingan tashkilotlar o'rtasidagi gorizontal aloqalarning rivojlanganlik darajasini tavsiflaydi. Tarixiy turistik obyektlarning ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni turizm barqaror rivojlanishining asosini belgilab beradi. Turizm tizimli o'rganish obyekti sifatida ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik qismlardan tashkil topib, ko'plab ichki va tashqi aloqalarga egadir. Ijtimoiy sohaning bir qismi sifatida turizmning vazifasi inson hayotiy kuchini tiklash, ruhiy bosimni yengillashtirish, intellekti va jismoniy darajasini rivojlantirishdir. Turizm bo'yicha Gaaga deklaratsiyasida "bo'sh vaqtda dam olish huquqi va haq to'lanadigan ta'til huquqi, hamda bu vaqtdan ta'limiy va ko'ngil ochish maqsadida foydalanish uchun sayohatga chiqish -ichki va xalqaro turizmning ne'matlaridir" deb ko'rsatilgan [7]. Iqtisodiy yondashuvda turizm o'z ichiga tarixiy-madaniy, rekreatsion va boshqa tashkilotlarning kompleks xizmatlar va mahsulotlar ishlab chiqarish, maqsadli investitsiyalar kiritish faoliyatini qamrab oluvchi o'ziga xos tarmoq sifatida belgilanadi. Iqtisodiy hodisa sifatida turizm mintaqa iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatishi, shuningdek, bir vaqtning o'zida unga bog'liqligi nuqtai nazaridan jiddiy e'tiborga molikdir. Mamlakatimizda tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirish salohiyatini yuqoriligini e'tiborga olgan holda, iqtisodiy adabiyotlar ma'lumotlar tahlili asosida [2,4,5,6,7] turizmning iqtisodiyotga ijobiy va salbiy ta'sirlarini qayd etish mumkin: - ish o'rinlarini ko'payishi hisobiga bandlik darajasini oshishi. Rivojlangan mamlakatlarda turizm sohasiga 3-5% ish o'rinlari to'g'ri keladi; -turizm o'z rivojlanishi jarayonida bilvosita boshqa tarmoqlarni ham rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi (qurilish, transport, yo'l, oziq-ovqat savdo sanoati va boshqalar); - turizm industriyasi yuqori o'sish sur'atlariga ega, pandemiya inqirozi oldingi davrda dunyo mamlaklarida turizmdan tushadigan valyuta tushumlari har yili o'rtacha 8-12%ga o'sgan; - turizmning "ko'paytiruvchi samarasi", ya'ni turizmga sarflangan mablag'larning yuqori aylanuvchanlikka egaligi; -milliy iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlaydi" - xorijiy sarmoyalar jalb etish va chet el valyutasida daromadni keltirishi; - chet ellarda mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy imijini yaxshilaydi; - milliy parklar va qo'riqxonalar vujudga kelishini va rivojlanishini rag'batlantiradi; - san'at asarlari va urf-odatlar saqlanishiga xizmat qiladi va boshqalar. Shuningdek, tarixiy-madaniy turizm rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan ayrim salbiy omillarni ham keltirish lozim. Xususan, tarixiy -madaniy obyektlarni saqlash, rekonstruksiya qilish katta investitsiyalarni talab qiladi. Ayrim rivojlanayotgan mamlakatlar kapital tanqisligidan kelib chiqib, ularni saqlab qolish uchun yetarlicha mablag' ajrata olmasligi mumkin. Shuningdek, sohani rivojlanishi bevosita davlat siyosatiga bog'liqdir. Davlatning olib boriladigan oqilona siyosati tarixiy-madaniy turizm sohasini rivojlanishiga, xalqaro hamkorlikni kuchayishiga, sohada innovatsiyalar va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanilishiga olib keladi va aksincha nooqilona siyosat turizm obyektlari va yodgorliklari qarovsiz qolishiga, talon taroj qilinishiga olib keladi. Ko'rinib turganidek, tarixiy-madaniy turizmni rivojlanishiga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatimizda

tarixiy-madaniy turizmni PEST tahlili3ni amalga oshirish ushbu sohani rivojlanishi holati haqida to'liq tasavvurni shakllantirish imkonini beradi. Siyosiy va huquqiy omillar: - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining (O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Turizm, sport va madaniy meros sohalarida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida" gi PF-6199 sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Buxoro, Samarqand, Xiva va Shahrisabz shaharlarida xavfsiz turizmni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 939-son qarori.) Sohaga oid boshqa farmonlar Prezident va hukumat qarorlari (jumladan litsenziyalar va ruxsatnomalar berilishini yengillashtirilishi); - Mamlakatdagi siyosiy barqarorlik ta'minlanganligi; - YUNESKO Xalqaro tashkilotining mamlakatimizdagi tarixiy arxeologik yodgorliklar va madaniy san'at asarlarini tiklash, saqlash va muhofaza qilish bo'yicha aniq mexanizm va dasturlarning mavjudligi; - 90 ta mamlakat sayyohlariga O'zbekistonga vizasiz kirish rejimining o'rnatilishi; - Mamlakatda barqaror tinchlik ta'minlanganligi hamda jinoyatchilik darajasining pastligi; - O'zbekiston tashqi siyosating oshkoralikni ilgari surishga hamda mintaqaviy va ko'p tomonlama o'zaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilganligi; - O'zbekiston Respublikasining xalqaro reyting va indeksdagi o'rnini yaxshilash bo'yicha tizimli ishlar olib borilishining yangi mexanizmi joriy etilgani - davlat boshqaruvida ochiqlik, shaffoflik va hisobdorlik mexanizmlarining shakllantirilishi - O'zbekistonda 2017 yildan boshlab "Xavfsiz turizm" konsepsiyasi va standartlarining joriy etilishi; - Pandemiya sharoitida chegaralarning yopilishi natijasida turistlarning erkin sayohat qilishning taqiqlanishi Iqtisodiy omillar: - Madaniy yodgorliklarni saqlash va restavratsiya qilish uchun pul mablag'larini ajratilishi hamda maxsus jamg'armalar tashkil etilgani; - Mavjud xizmatlar narxlarining tartibga solinishi va mo'tadillashtirilganligi; - Madaniy obyektlardan olinadigan soliqlarning kamaytirilgani; - Turistik mahsulotlar va xizmatlar turini ko'paytirish (diversifikatsiyalash) choratadbirlarining amalga oshirilayotganligi; - Sohada raqobat muhitini yaratilishi; 3 PEST – bu marketing dastagi bo'lib, sohaga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi muhitning Siyosiy (Political), iqtisodiy (Economic), ijtimoiy (Social) va texnologik (Technological) jihatlarini aniqlashga qaratilgan. - Pandemiya sababli yuzaga kelgan iqtisodiy inqiroz; - Aholi daromadlari va turmush darajasining yuksalishi. Ijtimoiy omillar: - aholining qadriyatlar to'g'risida sobit tasavvurlari madaniy meroslarni asrab avaylashga bo'lgan munosabati va diniy e'tiqodi; - aholida shakllangan urf-odat va qadriyatlar; - ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanganligi; - malakali kadrlarni tayyorlash; - nodavlat notijorat tashkilotlarning faoliyati; - ekskursion va mutaxassislarining malakasini oshirish; - mahalliy va xorijiy turistlarga sifatli va namunali xizmat ko'rsatish Texnologik omillar: - tarixiy me'moriy obidalarning internet va boshqa ommaviy axborot vositalari orqali reklama qilinishi; - tarixiy madaniy-meroslarni o'rganish bo'yicha Veb-saytlarni yaratilishi va muntazam boyitib borilishi; - madaniy tarixiy obyektlar va muzeylarda Wifi internet zonalarining

tashkil etilishi; - arxeologik yodgorliklarni muhofaza etishning innovatsion texnologiyalar qo'llanilishi; - mintaqada mavjud muzeylar faoliyatini yo'lga qo'yishda raqamli texnologiyalardan foydalanish; - barcha tarixiy va madaniy resurslar zahiralarning yagona bazasini yaratish - virtual sayyohlik turlarning tashkil etilishi va b. Yuqorida keltirilgan PEST tahlildan xulosa qilish mumkinki, mamlakatda tarixiy-madaniy turizmning ijtimoiy-iqtisodiy rolini oshirish uchun barcha ta'sir etuvchi omillarni hisobga olish, imkoniyatlardan samarali foydalanish, mavjud kamchilik va muammolarni bartaraf etish zarur hisoblanadi. Xulosa va takliflar Tarixiy-madaniy turizm obidalaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini tadqiq etishda, ulardan samarali foydalanish oshirish yo'llari, ularga ta'sir etuvchi omillar va ularni aniqlash, hamda turistik resurslardan foydalanish imkoniyatlarini baholashda resurslarni guruhlariga ajratish hamda ularni saqlash, qayta tiklash faoliyatining indikativ ko'rsatkichlarini aniqlash aniqlash zarur. Sohaning iqtisodiy samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatdan o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi va tavsiyalar ishlab chiqildi: - muzeylar va madaniy meros obyektlariga sifatli va namunali xizmat ko'rsatishni takomillashtirish va bu orqali ularning obro'sini mustahkamlash; - mamlakatning tarixiy merosini jahon turistik bozorida namoyish etishda xalqaro ko'rgazma, konferensiya, festival kabi madaniy tadbirlarni tashkil etish; - arxeologik yodgorliklarning tarixiy madaniy turizm sohasidagi rolini sezilarli darajada oshirish orqali, ularni xorijiy va mahalliy turistlar orasida brend darajasiga yetkazish; - arxeologik yodgorliklarni qisman (konservatsiya va restavratsiya) qilib muzey ko'rgazmasiga tayyorlash; - sayyohlar uchun xalq amaliy san'ati markazlarida mahorat darslarini tashkil etishni yo'lga qo'yish bilan milliy hunarmandchilik an'alarini dunyoga tanitish; - xorijiy turistlarni tarixiy-madaniy obyektlarga tashrifini oshirishda. malakali mutaxassislar tomonidan ekskursiya xizmatlarini sifatli tashkil etish; - tarixiy madaniy turizmga oid turistik axborot markazlari faoliyatini rag'batlantirishda ilmiy-ommabop ma'lumotlarni radio, teleko'rsatuv hamda internet tarmoqlaridan keng foydalanishni yo'lga qo'yish. Yuqoridagilardan umumiy xulosa qilib, tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirish nafaqat, madaniy sohani qo'llab-quvvatlashga ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni oshirish imkoniyatini taqdim eta oladigan sohalardan biri sifatida qarash kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Turizm, sport va madaniy meros sohasida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida" gi PF-6199- farmoni. 2021 yil 6-aprel. //www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Buxoro, Samarqand, Xiva va Shahrisabz shaharlarida xavfsiz turizmni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 939-son qarori. 23.11.2017 yil// <https://www.norma.uz>

3. Ван Циншен, Историко-культурный туризм и развитие туристических городов Культура народов Причерноморья. 2002. №35. С.11-15
4. Дмитриевский Ю.Д. Туристские районы мира. Смоленск, 2000. 224 с.
5. Колотова Е. В. Рекреационное ресурсоведение: Учеб. пособие. - М.: РМАТС. [1, с. 92-93]
6. Карпов Г.А., Хорева Л.В. Экономика и управление туристской деятельностью. СПб., 2011. 268 с. [2.с.135]